

BİBLİYOGRAFYA :

Serahsî, *el-Mebsû't*, XXIX, 160-165; Nevevî, *Tehzîb*, II, 52; Cürçânî, *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye*, İstanbul, ts.; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, Bulak 1310, VI, 468; M. Ebû Zehre, *Ahîkâmü't-terikât ve'l-mevâri's*, Kahire, ts. (Dâru'l-Fikri'l-Arabî), s. 176-180; Bilmen, *Kamus*, V, 211; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1982, I, 414; "İrs", *Mu.Fi*, IV, 336; Th. W. Juynboll, "Avl", *IA*, II, 23; "Awl", *EJ* (İng.), I, 764-765.

HAMDİ DÖNDÜREN

AVLIYYE

(bk. AVL).

AVLONYA

Güney Arnavutluk'ta önemli bir liman şehri.

Sasan adası ve Karaburun yarımadası ile çevrili bir körfezin kıyısında yer alır. Büyük ve güvenli limanı ile tarih boyunca önemini koruyan şehrin Antikçağ'daki ismi Aulon'dur. Daha sonra buraya Arnavutlar Vlorë, İtalyanlar Valona, Osmanlılar da Avlonya adını vermişlerdir.

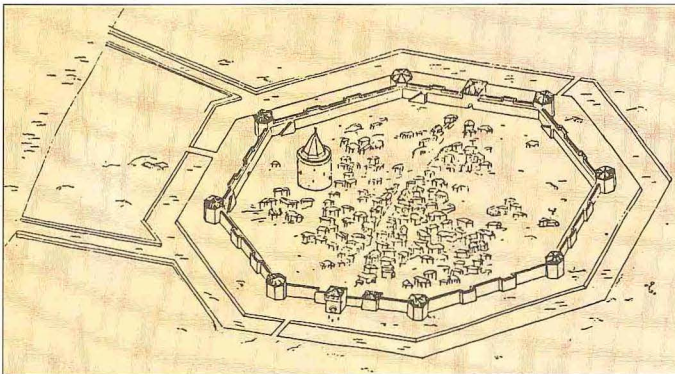
Ekşiçâğ'lardan beri bir yerleşim merkezi olan şehir, muhafazalı limanı sayesinde Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra da ayakta kalmayı başardı. Ortaçağ'larda Avlonya hemen yakınındaki, sahile bakan 370 m. yüksekliğindeki dağın tepesinde yer alan Kanina Kalesi ile birlikte önemli bir geçit mevki olarak ön plana çıktı. 1018'de ise Balkan içlerine doğru ilerleyen Normanlar'a köprübaşı vazifesi gördü. Daha sonra İtalyan Hohenstaufen ailesinin mülkiyetine girdi. Ardından Bizans ve Sırplar'ın, 1378'den sonra da İskenderiyeli Balşa beylerinin eline geçti. Nihayet 1417'de Osmanlılar ülkenin iç kesimindeki Berat şehri ve Kanina Kalesi ile birlikte burayı

hâkimiyetleri altına aldılar. Bir yıl sonra Venedikliler'in şehri alma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı. Osmanlı hâkimiyeti sağlandıktan sonra burada bir sancak kuruldu. Aynı adı taşıyan sancağın merkezini teşkil eden Avlonya, Osmanlılar'ın Adriyatik sahillerindeki ilk limanı olması sebebiyle ayrı bir önem kazandı. Burada bir tersane kuruldu, ayrıca Osmanlı donanmasının Akdeniz'de girişeceği harekâtlar için mühim bir üs haline getirildi. Kefalonya, Zaklisse (Zakynthos) ve Ayamavra'nın (Levkas) fethinde önemli rol oynadı. 1480'de Güney İtalya'ya sefere çıkan Gedik Ahmed Paşa hazırlıklarını burada tamamladı. 1492'de Himara isyanının bastırılmasında üs olarak kullanıldı. Üs vazifesi gördüğü son Osmanlı harekâtı, 1537'de Kanûnî Sultan Süleyman'ın bizzat idare ettiği Korfu (Körfez) Seferi oldu. Bu sefer sırasında Kanûnî bir müddet burada ikamet etti. Osmanlılar ayrıca şehrin civarında bazı düzenlemelerde de bulundular. İlk defa 1474'te şehrin yakınındaki Vijose nehrinin denize döküldüğü yerde oluşan bataklık kanal açmak suretiyle kurutmaya çalıştılar. Daha sonra 1551'de aynı maksatla şehrin yanında hastalık kaynağı olan Terbuî bataklığına kanallar açtılar. Bu çalışmaya ait masrafları günlük olarak gösteren *Muhasebe Defteri* bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır (BA, MAD, nr. 55).

XVI. yüzyıl Osmanlı tahrir defterleri Avlonya'nın nüfusu ve büyüklüğü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu defterlere göre, 1506'da Avlonya'da 665 hıristiyan, doksan yedi yahudi hânesi olmak üzere toplam 762 hâne, yani yaklaşık 3800 dolayında bir nüfus bulunuyordu (BA, TD, nr. 34). Yahudiler ticarî bakımdan Venedikliler'le rekabet etmek için buraya yerleştirilmişlerdi. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde hızla gelişen Avlonya'da 1520'de 803 hıristiyan hâne yer

alıyordu (BA, TD, nr. 99). Bunların büyük kısmı Kanina'dan gelip şehre yerleşmişlerdi. Hıristiyan hânelerin çoğu "tuzcu" statüsünde idi ve Avlonya'nın tuz yataklarında çalışıyorlardı. Ayrıca bunların arasında Osmanlı ordusunda hizmet gören gönüllüler de vardı. Bu özel statüleri onlara avâriz ve cizye vergilerinden muaf olma hakkını sağladı. Bu tarihte yahudi hâne sayısı ise 531'e yükseldi. Bunların çoğu Kastilya, İspanya, Portekiz, Sicilya, Otranto ve Kalabria bölgelerinden kaçıp buraya yerleşmişlerdi. Böylece kısa sürede 6500'ü geçen nüfusu ile Avlonya Arnavutluk'un en büyük şehri oldu.

XVI. yüzyılın başlarında Avlonya'da müslüman nüfus mevcut değildi. Sadece Kanina Kalesi'nde bir Osmanlı askerî garnizonu bulunuyordu. Kanina Kalesi'nde ayrıca bir cami vardı ve bölgenin cizye vergilerinden sağlanan gelirin bir kısmı bu caminin hizmetlilerine ayrılmıştı. Avlonya'da ise limanı koruyan bir kule yer alıyordu ve içinde bir dizdar, bir ket-hüdâ ve on beş kadar da muhafız görev yapıyordu. Bu durum 1499'da şehre gelen Alman seyyahı Van Harff tarafından da belirtilmektedir. Van Harff, Avlonya'dan çok güzel, büyük bir köy olarak bahsetmekte ve kalesinin bulunmadığını yazmaktadır. Avlonya'da kale inşası 1537'de Kanûnî'nin emriyle başladı ve muhtemelen 1542-43'te tamamlandı. Bu kale sekizgen şeklinde olup dört hektarlık bir sahaya kaplamaktaydı. Ayrıca kale içine büyük bir kule inşa edilmiş, buraya da toplar yerleştirilmiştir. Kule, Selânik'in meşhur Beyaz Kule'si tarzındaydı. Kaleyi etraflı şekilde anlatan Evliya Çelebi, mimarının Koca Sinan olduğunu belirtirse de bu bilgi kesin olarak doğrulanmamaktadır. Evliya Çelebi kaleyi Balkanlar'daki ve Macaristan'daki benzerleriyle karşılaştırırken buranın ortasında bir cami bulunduğunu yazarak kitabesini dikkatli bir şekilde kaydetmektedir. Kitabeye göre cami, daha önce mevcut olan Şeyh Yâkub Efendi Mescidi yerinde Kanûnî tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin kitabesi XIX. yüzyıla ait Paşalar Camii'nde muhafaza edilmiş, sonradan neşri de yapılmıştır. Metinde geçen Yâkub Efendi, XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Halvetî şeyhi olup mezarı bugün İstanbul'da eski Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nde bulunmaktadır. Oğlu Yûsuf Sinan Efendi (Sünbül Sinan) tarafından kaleme alınmış olan *Menâkıbnâme*'sinde, Şeyh Yâkub'un Ar-

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında inşa edilen Avlonya Kalesi'nin XIX. yüzyılda Apollon Bace'ye göre çizilmiş rekonstrüksiyonu ("Kalaja e Vlorës", *Monumentet*, V/6, 43-57)

navutluk ve Yanya bölgelerindeki İslâmî faaliyetlerinden söz edilir. Avlonya Kalesi'nin ilk dikkatli planı XVII. yüzyıl sonlarında Cornelli ve Verneda adlı iki sey-yah tarafından yapılmıştır. Daha sonra 1847'de burada mahpus bulunan Avusturyalı Auersback kalenin mükemmel bir planını çizmiştir. Bu muazzam kale XIX. yüzyıl sonlarında harabe haline gelmiş, taşları ise yol inşaatında kullanılmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avlonya ticarî rolünü de kaybetmeye başladı. Bunun bir delili yahudilerin şehirden ayrılmalarıdır. Muhtemelen 1571 İnebahtı mağlûbiyetinden sonra hıristiyan tehdidinin artması, emniyeti sarsıcı olayların meydana gelmesi gerilemeye ve göçlere sebep olmuştur. Bu gerileme 1583 tarihli defterde açık bir şekilde görülmektedir (TK, TD, nr. 62). Bu tarihte şehirdeki hıristiyan hâne sayısı 658'e, yahudi hâne sayısı ise 211'e düşmüştü. Defterde, şehirde müslüman nüfusun bulunduğu dair hiçbir kayda rastlanmamakta, sadece Avlonya Kalesi'nde birkaç yüz müslüman askerin görev yaptığı zikredilmektedir. Kanina Kalesi ise Avlonya Kalesi'nin inşasından sonra önemini kaybetmiştir. Nitekim 1506'da burada 136 muhafız bulunurken bu sayı 1568'de seksen yediye inmiştir (BA, TD, nr. 469). Ancak Osmanlılar sonraki yıllarda da bu kaleyi tamir ederek korumayı sürdürmüşlerdir. Nitekim Evliya Çelebi, Kanina'nın Kanûnî tarafından yeniden tamir edilip kuvvetlendirildiğini belirterek kale kitabesini nakletmektedir. Kale içindeki cami ise 1549'da yeniden inşa edilmiştir (BA, MAD, nr. 55). Sultan Süleyman Camii olarak bilinen bu eser bugün mevcut değildir.

Avlonya ve Kanina kalelerindeki muhafızlar ciddi bir saldırıya karşı koyabilecek sayıda olmadıklarından, Avlonya bölgesinin savunmasını daha çok Berat şehrindeki müslüman ahali üstlenmişti. Berat'ta 1583'te 1227 nefer müslüman nüfus bulunuyordu ve bunların 650'si çeşitli vergi muafiyetleri karşılığında Avlonya'nın müdafaası ile de yükümlüydü. Avlonya Temmuz - Ağustos 1638'de bir Venedik saldırısına uğradı. Avlonya Limanı'na sığınan on altı kadar Tunus ve Cezayir gemisini takip eden Marino Capello emrindeki otuz gemilik Venedik donanması bu gemileri yaktığı gibi Avlonya'yı topa tuttu. Bu hadise Osmanlılar'ı Venedik ile savaş duruma getirdi ise de uzun müzakerelerden sonra Venedik'in 30.000 duka altın tazminat vermeyi kabul etmesi ile durum yatıştı (Temmuz 1639). Venedik saldırısını ve şehrin umumi görünüşünü tasvir eden büyük bir sulu boya tablo bugün Venedik'te bulunmaktadır.

Avlonya XVII. yüzyılda önemli ölçüde müslüman nüfusa sahip oldu. Bunların çoğu mühtedi Arnavutlar'dı. Evliya Çelebi, şehrin İslâmî karakterinin ağır bastığı bu dönemi hakkında etraflı bilgi vermektedir. Onun belirttiğine göre, etraflı açık bir yerleşme yeri olan Avlonya yeşil çimenler, bahçeler, bağlar, kestane, zeytin, incir, limon ağaçları ile çevrili idi ve şehir birçok mahalleye bölünmüştü. Bunların arasında Hünkâr Camii, Mumcuzâde, Tabaklar, Hüseyin Ağa, Mahkeme, Çarşı mahalleleri en dikkati çekenlerdi. Bu mahallelerin her birinde cami vardı. Bunlardan sadece Kanûnî Sultan Süleyman Camii kubbeli ve üzeri kurşun kaplıydı. Şehirde bedesten yoktu, fakat çe-

şitli dükkânlarda her şey satılırdı. Şehirde ayrıca beş mektep, üç tekke mevcuttu. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nin matbu nüshasında Avlonya'da 500 cami olduğu kaydedilmekte ise de bu bir baskı hatası olmalıdır. Çünkü müellif nüshası olarak bilinen yazmada (TSMK, Bağdat, nr. 308) sayı kısmı boş bırakılmıştır. Matbu metnin dayandığı nüshalarda ise sayı yerine üç nokta konulmuştur. Evliya Çelebi şehirde üç medresenin bulunduğunu belirtmekle birlikte bu bilgi de resmî kayıtlarla doğrulanmamaktadır. Ayrıca şehrin nüfusunu kale içinde 300, kale dışında 1000 olarak vermesi ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu sırada şehrin nüfusu tahminen 7000 dolayında olmalıdır ve bu sayı XVI. yüzyılın başlarındaki durumdan pek farklı değildir. Avlonya aynı zamanda Arnavutluk'un en eski Bektaşî merkezlerinden biridir. Ancak Evliya Çelebi bu hususa çok az temas eder ve sadece Şeyh Yâkub Tekkesi'ni etraflı olarak anlatır.

1690'daki geçici Venedik işgalinden sonra Avlonya XVIII. yüzyılda gittikçe gerilemeye başladı. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idarî düzenlemeleri sonucu sancak merkezi olma özelliğini de kaybederek yeni teşkil edilen Yanya vilâyetinin bir kaza merkezi haline geldi. Bu sıralarda kasabayı ziyaret eden Arnavut dili ve Arnavutluk ilmi incelemelerinin kurucusu Georg von Hahn, burayı geri, orman içine serpiştirilmiş 400 hânedan ibaret perişan bir kasaba olarak tasvir eder ve yedi minarenin görüldüğünü belirtir. 1306 (1888-89) tarihli *Yanya Vilâyeti Salnâmesi*'nde burada yalnızca 490 ev ve dokuz hanın mevcut olduğu yazılıdır. Avlonya kazası ise 22.577 müslüman, 3316 hıristiyan - Ortodoks nüfusa sahipti. Bu rakamlar yerli nüfusun hemen hemen tamamıyla İslâmlaştığını gösterir. Ancak bu uzun tekâmülün tarihi henüz incelenmemiştir.

Osmanlı ordularının acı mağlûbiyete uğradığı Balkan Savaşı sırasında burası Arnavut milliyetçilerinin merkezi oldu. İsmâil Kemal Vlore'nin liderliğindeki Arnavut milliyetçileri, Avlonya'daki bir evin balkonundan bağımsızlıklarını ilân ettiler. Avlonya I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar da Arnavutluk'un merkezi olarak kaldı. Savaşın sona İtalyanlar burayı Balkanlar'a yayılmak yolunda önemli bir hareket üssü olarak gördüler. Fakat İtalyan kuvvetleri Arnavut milisler tarafından geri püskürtüldü. Milletlerarası anlaşmalar Avlonya'

Avlonya'da
Muradiye
Camii diye
anılan
Sultan
Süleyman
Camii
(949/1542-1543)

nın Arnavutluk'a iadesini sağladı. II. Dünya Savaşı'nda şehir geçici bir süre için tekrar yabancı işgaline uğradı ve bundan sonraki kırk yıl içinde süratli bir gelişme ve değişme dönemi geçirdi. Kasaba ve liman tamamıyla modern hale getirildi. Osmanlılar'ın kurutmaya çalıştıkları Terbufi bataklığı verimli bir sahaya dönüştürüldü. Nüfus ise 50.000'e yükseldi. Şehir modernleştirilirken, İslâmî karakteri de yok edildi ve birçok dinî bina yıkıldı. Bu eserlerden bugüne çok az şey kaldı. Yalnız Kanûnî Sultan Süleyman Camii dikkatli bir şekilde restore edildi ve böylece şehrin eski İslâmî geçmişiyle ilgili tek görünür bağ bırakılmış oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 34, 99, 469; BA, MAD, nr. 55; TK, TD, nr. 62; Neşri, *Cihannümâ* (Taeschner), I, 217; A. von Harff, *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff (1496-1499)* (nşr. E. von Grote), Cöln 1860, s. 66; M. Sanuto, *I Diarii di Marino Sanuto* (nşr. Barozzi-Berchet), Venezia 1879, II, 233, 247, 248, 536, 596, 827; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, VII, 470-471; Celâl-zâde, *Tabakâtü'l-memâlik* (nşr. P. Kappert), Wiesbaden 1981, s. 287-289; Yüsun Sinan Efendi, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarîkatnâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, TSMK, Bağdat, nr. 308, vr. 362* vd.; Hammer, GOR, III, 696-698; V, 279-283; G. von Hahn, *Albanische Studien*, Jena 1854; C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'Historire de la Grèce au moyen age*, Paris 1888-89, VI, 229-239; Konstantin Jireček, "Valona im mittelalter", *Illyrisch-Albanische Forschungen* (nşr. L. von Thallóczy), Leipzig 1916, I, 168-187; F. Babinger, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, München 1966, II, 51-89; a.m.f., "Avlonya", *EI*² (İng.), I, 767-768; a.m.f., "Evlünye", *İDMİ*, III, 556-557; Gilles Veinstein, "Une Communauté ottomane, Les Juifs d'Avlonya (Valona) dans la 2e moitié du 16e siècle", *Gli Ebrei e Venezia, Secoli XIV-XVIII* (nşr. G. Cozzi), Milano 1987, s. 781-828; Machiel Kiel, *Islamic architecture in Albania*, İstanbul 1988; H. J. Kissling, "Aus der Geschichte des Chalwetijeordens", *ZDMG*, sy. 103 (1953), s. 233-289; a.m.f., "Zur Frage der Anfänge des Bektaşitums in albanien", *Oriens*, XV, Leiden 1962, s. 281-286; Stefanaq Pollo, "La proclamation de l'indépendance albanaise", *Studia Albanica*, II, Tirana 1965, s. 87-108; Barbara Flemming, "Zwei türkische Herren von Avlonya", *Isl*, sy. 45 (1969), s. 310-316; Aleksander Mëksi, "Rreth arkitekturës së xhamive të Shekujve XV-XVI në Shqipëri" (Sur l'architecture des mosquées des XVe et XVIe siècle en Albanie), *Monumentet*, I, Tirana 1987, s. 163-172; Gjergj Frasheri, "L'èvolution de l'architecture islamique albanaise des mosquées", *a.e.*, II, Tirana 1986, s. 51-76; Apollon Baçe, "Kalaja e Vlorës", *a.e.*, V/6, Tirana 1973, s. 43-57.

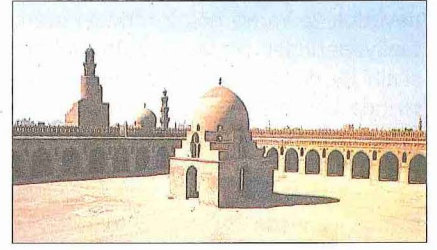
MACHIEL KIEL

AVLU

Mimaride bir yapının önünde veya ortasında yer alan çevresi sınırlanmış üzeri açık alan.

Avlu, özelliklerine göre revaklı avlu, şadırvan avlusu, dış avlu gibi çeşitli şekillerde adlandırılan bir mimari unsurdur. Bu mekânı ifade etmek için, aslı Grekçe aule olan avlu kelimesinden önce, erken İslâm ve Mısır Memlûklü mimarisinde sahn, Osmanlı mimarisinde de harim kelimeleri kullanılmıştır. Avlular gögeli revakları, birer serinlik kaynağı olarak ortalarında yer alan havuz ve şadırvanları ile İslâm ve Türk mimarisinin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Türk mimarisinde üzeri açıklıklı kubbeli avlular, özellikle Anadolu Selçuklu medreselerinde yaygın olarak kullanılmıştır.

İslâm Mimarisinde Avlu. Kare ve enine dikdörtgen planlı avlular, iki ana kuruluş olarak Emevî ve Abbâsî camilerini değerlendiren unsurlardır. Kare avlu, Hz. Peygamber'in evinin de yer aldığı alana, VIII. yüzyıl başında yeniden inşa edilen Mescid-i Nebevî ile ortaya çıktıktan sonra, Rakka Ulucamii (772) ve Kahire İbn Tölun Camii'nde (879) gerçek değerleriyle mimari ifadeyi sağlamıştır. Enine dik-

Kare avlunun gerçek değeriyle mimari ifadesini bulduğu İbn Tölun Camii'nin avlusu - Kahire / Mısır

dörtgen planlı avlu, Kûfe Camii (VII. yüzyılın ikinci yarısı), Şam Emeviyye Camii (715), Harran Ulucamii (744-750), Bağdat Mescid-i Kebîr'i (809) ve Kahire Hakîm Camii'nde (XI. yüzyıl başı) uygulanan bir tasarım tercihi olmuştur. Derinliğine dikdörtgen planlı avlular ise Sâmerâ Ulucamii (848-852) ile Kayrevan Ulucamii'nde (836) değişik bir uygulama ortaya koymuşlardır. Bu dönemde avlular birçok camide, yarlarda ve yapı eksenî üzerinde giriş kanadında, değişik derinlikte ibadet alanları ile çevrilmişlerdir. Yan alanların caminin ana mekânı ile doğrudan birleşmeleri, bu alanların avlu revakı olmadığını, caminin kapladığı alanın ortasında bir avlunun yer aldığını göstermektedir. VIII. yüzyılın ikinci çeyreğine ait Hirbetü'l-mefcer ve Kasrû'l-hayri'l-garbî, revaklı kare avluları ile Emevî döneminin önemli saray yapılarıdır. Sütunlu revaklar, köşelerde L kesitli ayaklarla inşa edilmiştir. Kare planlı Kasrû'l-Müşettâ'nın (744) ortasında yer alan kare avlu, sarayın bölümleri arasında bağlantıyı sağlayan bir unsurdur. Kasrû'tübâ (744), çift kare avlulu kuruluşu ile büyük bir yapı olarak dikkati çeker. Şam Emeviyye Camii'nde devşirme sütun ve başlıkların üzerinde yükselen sekizgen hazine binası (beytülmâl) ile daha sonra yapıldıkları kabul edilen şadırvan ve ikinci hazine binası avluyu değerlendirmişlerdir. Avlu revakları ve sütunlar üzerine inşa edilen hazine binası, altın varak zeminli mozaik süsleme ile kaplanmış, böylece avlu İslâm devletinin gücünü ortaya koyan bir ihtişamı sergilemiştir. XII. yüzyılda İbn Cübeyr, Şam Emeviyye Camii avlusunun hareketli, canlı görünüşü ile halkın buluşma ve görüşme yeri olduğunu, geceleri de çok sayıda kandille aydınlatılan bu mekânda insanların bir uçtan bir uca gezindiğini anlatmaktadır.

Kare şeklinde avlunun ilk defa görüldüğü Mescid-i Nebevî'nin avlusu - Medine / Suudi Arabistan

